

Джерела та література:

1. Александров Э. Л. Озонный щит Земли и его изменения / Э. Л. Александров, Ю. А. Израэль, И. Л. Кароль, А. Х. Хргиан. – СПб. : Гидрометеиздат, 1992. – 288 с.
2. Капица А. П. Подтверждение гипотезы о естественном происхождении Антарктической озоновой дыры / А. П. Капица, А. А. Гаврилов // ДАН. – 1999. – № 4. – С. 543-546.
3. Радионов В. Ф. Анализ характеристик радиационного режима и общего содержания озона на российских антарктических станциях / В. Ф. Радионов, Е. Е. Сабир, А. А. Мишин // Исследования и охрана окружающей среды Антарктики : тезисы докладов науч. конф. (г. Санкт-Петербург 13-15 ноября 2002 г.). – СПб., 2002. – С. 89-91.
4. О вкладе гетерофазных процессов в формирование весенней озоновой аномалии в Антарктиде / А. М. Звягинцев, В. В. Зуев, Г. М. Крученицкий, Т. В. Скоробогатый // Исследование Земли из космоса. – 2002. – № 3. – С. 1-6.
5. The World Ozone and Ultraviolet Radiation Data Centre (WOUDC) : [Electronic resource] : official site. – Mode of access : <http://www.woudc.org>
6. Сидоренков Н. С. Физика нестабильностей вращения Земли / Н. С. Сидоренков. – М. : Наука, 2002.
7. Climate Indices: Monthly Atmospheric and Ocean Time Series : : [Electronic resource]. – Mode of access : <http://www.esrl.noaa.gov/psd/data/climateindices/list>
8. Груздев А. Н. Пространственно-временная динамика атмосферного озона и связанных с ним газовых примесей : автореф. дис. ... д-ра физ.-мат. наук / А. Н. Груздев. – М., 2007. – 48 с.
9. Кендал М. Дж. Многомерный статистический анализ и временные ряды / М. Дж. Кендал, А. Стьюарт; пер. с англ.: Э. Л. Пресмана, В. И. Ротаря; под ред.: А. Н. Колмогорова, Ю. В. Прохорова. – М. : Наука, 1976. – 736 с.
10. Айвазян С. А. Прикладная статистика и основы эконометрики / С. А. Айвазян, В. С. Мхитарян. – М. : Юнити, 1998. – 1022 с.
11. Киселев В. Н. Неравномерность суточного вращения Земли / В. Н. Киселев. – Новосибирск, 1980. – 160 с.

Яворська В.В., Яковлева Ю.К.**УДК 911.3:316.3****СУТНІСТЬ ТА ОСОБЛИВОСТІ СОЦІАЛЬНОЇ СФЕРИ****Проблема.**

Давно виник й історично розвивається особливий тип просторових відносин, в якому розвивається людина як суспільна істота. Будь-яка територія змінюється в міру розвитку суспільств, бо суспільство є складовою частиною ландшафтної оболонки, яке не існує само по собі, а взаємодіє в різних формах. Здебільшого людську діяльність зосереджено на взаємодії з природою, тобто з об'єктивною реальністю, що існує поза людиною й незалежно від неї, є безкінечною у просторі й часі, без початку й кінця та безперервно рухається й змінюється. Освоєні людиною й неосвоєні географічні території з точки зору природних властивостей не розрізняються, але в соціальному плані їх відмінності істотні. Вони обумовлюються відношенням людини до світу, історично складаються під впливом особливостей відтворення способів людської діяльності та поведінки.

Природне середовище життя суспільства не обмежується лише географічним середовищем, тому треба мати уявлення про цілісну систему суспільного життя. Ця система включає предметний світ, який людина створює і оновлює у своїй діяльності, саму людину та її ставлення до інших людей, стан людської свідомості, що регулюють його діяльність. Технічні пристрої, впорядкований простір полів, садів, зрошуваних земель, штучно створені водойми, архітектура міст не виникають самі по собі в природі, а формуються тільки завдяки діяльності людей. Змінена людством частина географічного середовища з розвитком суспільства постійно розширюється, оскільки людство залучає до своєї діяльності все більшу кількість ресурсів і (або) опановує сили природи та, на жаль, все більше забруднює повітря, землю й воду.

Вплив суспільства на природу обумовлюється розвитком матеріального виробництва, науки й техніки, суспільних потреб, а також характером суспільних відносин. У свою чергу й географічне середовище впливає на розвиток суспільства. Намагання людства послабити залежність від природи, властивостей географічного середовища (клімат, родючість ґрунтів тощо) призвела до послаблення цього тиску, завдяки розвитку культури й техносфери, проте відрив від природи призвів до нівелювання важливості природного компоненту життя у суспільній свідомості, що ставить людство на край екологічної прірви, обмежує економічний розвиток. Таким чином, діалектична взаємодія людства й географічного середовища супроводжується посиленням ролі географічної сфери, оскільки зменшується кількість природних ресурсів, не залучених до господарської діяльності, практично не зосталося територій не освоєних людьми, а також екологічно чистих територій, зростає конкуренція за природні ресурси, особливо енергонесії. Проблема оптимально ефективною взаємодії природи й суспільства була, є та буде залишатися однією з головних проблем не тільки ефективного соціально-економічного розвитку людства, але й самого його існування.

Стан вирішення проблеми.

Науковими дослідженнями проблем географічного середовища, соціальної сфери, чинників та територіальних аспектів її розвитку, соціально-економічного розвитку територій займалися О. Алімов, О. Амоша, А. Гранберг, В. Василенко, В. Лексін, К. Немець, Л. Немець, Я. Олійник, М. Паламарчук, Л. Руденко, А. Степаненко, О. Шаблій, П. Шищенко та багато інших вчених. Географічна сфера як частина географічного середовища, перетворена в процесі життєдіяльності людства, поєднує природну й природно-суспільну компоненти. Перетворюючу роль економіки при взаємодії з географічним середовищем (зокрема, природокористування) вивчено досить докладно, проте вивчення місця соціальної сфери в цьому процесі досліджено не так ґрунтовно.

Метою статі є визначення сутності, ролі й місця соціальної сфери в структурі соціально-економічного розвитку території.

Об'єктом даної статі є процеси розвитку соціальної сфери, а **предметом** – базові параметри соціального розвитку.

Зміст.

Дослідження питання щодо змісту поняття «соціальна сфера» показує, що в науковому середовищі цей термін не має однозначного тлумачення. Як й у випадку визначення соціального розвитку, має місце двоякість при розгляді соціальної сфери.

Наприклад, в роботі [1] соціальна сфера розглядається як сукупність галузей, підприємств, організацій, які безпосередньо визначають рівень та спосіб життя населення, його споживання і добробут. До соціальної сфери належать галузі та підприємства сфери послуг – освіти, культури, охорони здоров'я, соціального забезпечення, фізичної культури, громадського харчування, комунального обслуговування, пасажирського транспорту й зв'язку.

За визначенням О. Головінова соціальна сфера є підсистемою суспільства, яку народжено об'єктивною потребою у безперервному виробництві й відтворенні людей і людських відносин [2].

Слід зазначити, що така широка трактовка, по-суті, є первісним визначенням цього поняття, яке з'явилося у широкому науковому і політичному вжитку ще у Радянському Союзі в 70-80 рр. ХХ століття.

Автори роботи [3, с. 140] як поняття близьке до «соціальної сфери» розглядають дефініцію «соціального простір», виникнення якої також пов'язано з діяльністю соціального суб'єкта. На думку авторів монографії, у самому загальному вигляді до соціального простору може бути віднесено все, що безпосередньо забезпечує захист соціальних інтересів людини, реалізацію соціальних потреб громадян, мотивує або блокує розкриття сутнісних сил людини, суспільства. Соціальний простір розглядається через два види відносин: через відносини людей з природою й через відносини одного з одним. Перша сфера охоплює рукотворну природу: засоби виробництва, виробничу й соціальну інфраструктуру, житлові, поселенські й містоутворюючі комплекси. Тут соціальний простір виступає як рукотворне середовище життєдіяльності. Друга сфера соціального простору охоплює системи суспільних відносин, соціальних зв'язків на рівні родини, регіону, етносу, держави. Про стан соціального простору судять за системою соціальних індикаторів.

Одним з найбільш обґрунтованих визначень соціальної сфери як сфери суспільного життя, згідно якого соціальна сфера це «... большая социетальная система, охватывающая условия (включая социальную инфраструктуру) и образ жизни членов данного общества и объединяемая социальными отношениями в качестве системообразующего фактора», можна вважати визначення дане ще у 2003 році в [4, с. 40].

Серед вузьких визначень соціальної сфери можна виділити, наприклад, такі. А. Ягодка [5, с. 6] зазначає, що соціальна сфера – це сукупність галузей і видів діяльності, підприємств, закладів та установ, які мають забезпечити задоволення потреб людей у матеріальних благах, послугах, відтворенні роду, створити умови для співіснування й співпраці людей в суспільстві згідно з чинними законами й загальноприйнятими правилами з метою створення мегаполісів, розвитку масових комунікацій, зміцнення держави. До соціальної сфери належить також діяльність з розвитку в людей духовності, виховання совісті, здатності розрізняти добро й зло, оцінювати свої вчинки, формулювати для себе моральні приписи й вимагати їх виконання.

Ряд авторів під соціальною сферою розуміє невиробничу сферу, тобто сукупність галузей народного господарства в тому або іншому ступені задіяних в задоволенні соціальних потреб громадян, працівники яких отримують відповідні доходи з коштів, які виділяються суспільством на ці потреби. Слід зазначити, що термін «невиробнича сфера» набув активного вжитку в середовищі радянських вчених з 70-х років ХХ століття й ґрунтувався на теорії вартості й таких поняттях, як продуктивна й непродуктивна праця. З відмовою від активного застосування теорії вартості у зв'язку з ринковою трансформацією економіки України й відповідно звернення до досвіду застосування ринкових теорій економіки (граничної корисності, інституціоналізму, маржиналізму тощо) подібне трактування втратило свою актуальність.

Соціальна сфера – це галузь відтворення матеріальних, безпосередньо соціальних, а також духовних основ життєдіяльності людини й особистості [3, с. 144]. Соціальна сфера є цілісною, але такою, що постійно змінюється, підсистемою суспільства. Її породжено об'єктивною потребою суспільства в безперервному відтворенні суб'єктів соціального процесу.

Як можна бачити й при широкому, й при вузькому підході до тлумачення поняття «соціальна сфера» спостерігається розмаїття думок і визначень. Проте відповідно до мети даної статі більш доречно звернутися до вузького розуміння соціальної сфери. Проаналізуємо визначення цього типу більш докладно. Оскільки у словосполученні «соціальна сфера» слово «сфера» має досить абстрактний зміст як певна галузь, середовище, де щось відбувається або діє, можемо припустити розгляд соціальної сфери як сфери

дії соціальних процесів, панування соціального. Звернемося до тлумачення терміну «соціальне». Як було визначено раніше, це поняття розглядається у статі у вузькому значенні – як явище, що охоплює тільки певну частину суспільних явищ, які стоять в одному ряду з економічними, політичними, екологічними та іншими явищами й, відповідно, процесами. Тобто, визначаючи межі соціальної сфери, слід зосередити увагу на тому, що основною її функцією та метою є «воспроизводство человека как представителя рода homo sapiens» [3, с. 145]. У такому випадку «к социальной сфере относятся все объекты и процессы, принимающие прямое, непосредственное участие в формировании особенностей системы, связанной с воспроизводством и совершенствованием личности (группы), удовлетворением её витальных и высших потребностей» [6, с. 41, 53, 75].

Застосування системного підходу дозволяє певним чином формалізувати цю складну задачу. Зокрема, доречно застосувати підхід, за яким дослідження систем відбувається, виходячи з їх цілей, а не від елементів і просторового стану, на відміну від інших широко поширених тлумачень цього терміну. Так в роботі [7, с. 12-14] поняття «системи» виокремлюється з навколишнього середовища, спираючись на визначення множини цілей її функціонування, сукупності структур, які реалізують цілі, технологій, які реалізують систему, та умов існування системи, тобто зовнішніх і внутрішніх чинників, що впливають на її створення та функціонування.

Розвиваючи далі цей підхід до поняття системи, сукупність цілей соціальної сфери можна сформулювати у вигляді такої множини: забезпечення зручності селітебних зон; забезпечення відтворення населення (фізичний аспект і духовно-інтелектуальний аспект); соціальний захист.

Тобто, соціальне відтворення населення складається із забезпечення:

- зручності селітебних зон (ефективне житлово-комунальне господарство, зручне й доступне побутове обслуговування, розвинена торгівельна мережа);
- відтворення населення: фізичний аспект (забезпечення потреби в оздоровленні, можливість реалізувати себе через фізичну активність – розвиток спорту (масового й вищих досягнень), духовно-інтелектуальний аспект (забезпечення потреби в освіті, дозвіллі й задоволенні культурних потреб, можливість реалізувати себе через розвиток схильностей до мистецтв, задоволення духовно-релігійних потреб);
- соціального захисту населення (забезпечення потреби у соціальних послугах і соціальному забезпеченні)

Сукупність же структур, які реалізують наведені вище цілі, можна виділити як: житлово-комунальне господарство; заклади побутового обслуговування; мережа торгівельних закладів; заклади охорони здоров'я (медичні заклади); заклади оздоровлення населення; спортивні заклади (масового спорту і спорту вищих досягнень); освітні заклади; культурно-побутові заклади; мистецькі заклади; релігійних заклади; заклади з надання соціальних послуг.

Сукупність технологій, спрямованих на забезпечення вищенаведених потреб, спираючись на мережу відповідних закладів, дозволяє здійснювати такий перелік видів діяльності, об'єднаних загальною метою соціального відтворення населення:

- діяльність з забезпечення житлово-комунальними послугами (постачання електроенергії, газу, холодне й гаряче водопостачання, опалення, каналізація, прибирання вулиць, вивіз сміття тощо);
- побутове обслуговування населення (громадське харчування, ремонт побутових приладів, парикмахерські й косметологічні послуги, хімчистки, пошив одягу й взуття на замовлення, ремонт одягу й взуття тощо);
- діяльність закладів торгівельної мережі;
- охорона здоров'я (діяльність стаціонарів і поліклінічних закладів, фельдшерсько-акушерських пунктів, діагностичних центрів тощо);
- оздоровлення населення (діяльність санаторних закладів, профілакторіїв, будинків відпочинку, пансіонатів тощо);
- спортивна діяльність (секції масової фізичної культура і спорту вищих досягнень: спортивні майданчики, спортивні зали, стадіони, катки й льодові палаці, велотреки, басейни тощо);
- освіта (дошкільна, шкільна, позашкільна, професійна: середня й вища);
- культурна й просвітня діяльність (бібліотеки, театри, кінотеатри, концертні зали, виставкові центри, художні галереї тощо);
- мистецька діяльність;
- релігійна діяльність;
- соціальне забезпечення (надання соціальних послуг, соціальне забезпечення).

Сформований перелік видів діяльності, які є компонентами соціальної сфери, дозволяє певним чином окреслити безпосередньо межі самої соціальної сфери й перейти до визначення чинників, тобто умов існування системи. Соціальна сфера є внутрішнім середовищем досліджуваної системи, тому слід зосередити увагу на визначенні зовнішніх і внутрішніх чинників, що впливають на її створення, функціонування та розвиток.

Згідно теорії управління зовнішнє середовище підрозділяється на робоче (ділове) зовнішнє середовище (економічні контрагенти: постачальники, споживачі, конкуренти; органи влади, громадські організації та засоби масової інформації) і на загальне зовнішнє середовище (всі інші чинники й інституції), на поведінку якого неможливо впливати й необхідно лише адаптуватися до його змін.

Чинники, що мають найістотніший вплив на прогрес в соціальній сфері – соціальний розвиток, можна згрупувати таким чином:

<i>економічні</i>	<i>політико-правові</i>	<i>духовності населення</i>	<i>географічного середовища</i>
<i>рівень технічно-технологічного розвитку; наявність фінансових і матеріальних ресурсів, робочих місць</i>	<i>рівень розвитку демократії та політичних інститутів, збалансованість гілок влади; ступень реалізації політичних прав населення; політична активність населення; рівень правової свідомості населення; ступень маргіналізації суспільства</i>	<i>релігійність населення; віротерпимість, міжконфесійна толерантність; наявність (відсутність) міжетнічних конфліктів</i>	<i>кліматичні умови; наявність і доступність природних ресурсів певних видів та певних сил природи</i>

Відповідно до мети даної статі слід докладніше зупинитися на питанні, яким чином конкретні умови географічного середовища здатні впливати на соціальний розвиток. По-перше, географічне середовище впливає на головну продуктивну силу – людину, формуючи певний тип фізичних якостей, характер, ментальність, релігійність, інші духовні характеристики. По-друге, воно впливає на систему розселення, її тип. По-третє, впливає на продуктивні сили: розміщення, розвиток, ефективність виробництв, суспільний розподіл праці, рівень розвитку виробничих відносин, визначає наявність певних видів природних засобів виробництва. По-четверте, має вплив на перше й друге через екологічний стан географічного середовища (погіршення фізичного стану населення, зміни у суспільній свідомості у бік її екологізації, екологічні обмеження на виробничу діяльність).

Розміщення комплексу галузей, які безпосередньо пов'язані зі створенням загальних умов для відтворення робочої сили й забезпечення нормальної життєдіяльності людей, на певній території утворює соціальну інфраструктуру поселень, яку дещо спрощено ряд дослідників ототожнюють зі всією соціальною сферою при вузькому розгляді цього поняття.

Загалом проблеми розвитку й функціонування соціальної інфраструктури досліджувались у працях цілого ряду вітчизняних та іноземних науковців. Так, деякі автори [8] важливими чинниками формування соціальної інфраструктури вважають особливості територіального зосередження виробництва й населення в певних частинах країни та економіко-географічне положення регіону (від нього залежить характер попиту населення на послуги).

Помітно впливають на формування соціальної інфраструктури природні умови, виробничі чинники (структура, обсяг, технічний рівень виробництва, його шкідливість тощо). Сільськогосподарське виробництво не має такого помітного впливу на розвиток і розміщення соціальної інфраструктури, як промисловість. Але, високоінтенсивне сільське господарство, насамперед у приміських зонах, позитивно впливає на торгівлю, громадське харчування тощо. Істотно сприяють розвитку соціальної інфраструктури будівельні комплекси через задоволення комунальних потреб населення, яке є не тільки первинною основою формування соціальної інфраструктури, а й важливим чинником її подальшої розбудови. На розвиток і розміщення соціальної інфраструктури, особливо у регіонах, великих містах, істотно впливають об'єкти інституційної і науково-технічної інфраструктури. Від них значною мірою залежить своєчасне й правильне вирішення питань інвестування до системи соціальної інфраструктури, розвиток її матеріально-технічної бази, вдосконалення структури й підвищення ефективності народного господарства.

Тобто, високорозвинута соціальна інфраструктура є необхідною умовою, рушійним чинником піднесення життєвого рівня населення, соціально-економічного розвитку, розбудови держави. Забезпечення її неухильного розвитку – справа загальнодержавного значення, але зміст соціальної сфери є дещо ширшим від інфраструктури, оскільки окрім неї, до складу соціальної сфери у територіальному вимірі слід включати безпосередньо систему розселення. На розвиток і розміщення об'єктів інфраструктури впливає передусім особливість територіального зосередження окремих міст і сіл, демографічних потенціалів систем розселення, формуючи таким чином територіальну форму (каркас) функціонування соціальної інфраструктури. Проте найбільшою мірою розселенські чинники визначають розвиток соціальної інфраструктури на рівні регіонів, а особливо областей та їх локальних територіальних утворень. На цих рівнях можна визначити мережу систем розселення, яка дозволить раціональніше спланувати розвиток соціальної інфраструктури в галузевому й територіальному розрізах щодо територіальної концентрації населення, споживачів різних послуг.

Висновки.

Соціальна сфера як підсистема суспільства є сукупністю об'єктів і процесів діяльності людей щодо відтворення соціального життя та формується і змінюється під впливом сукупної дії чинників різних груп. Вищезазначена сукупність процесів соціальної діяльності групується у певні види діяльності, для забезпечення яких формується система розселення і утворюється відповідна соціальна інфраструктура.

Соціальна сфера повинна забезпечувати: виробництво численних соціальних продуктів, умови відтворення людини як біосоціальної істоти, формування норм та принципів поведінки людини, системи різноманітних соціальних зв'язків та соціальних груп і створення соціально-економічного механізму

соціального захисту людини від різноманітних загроз та ризиків. Все це можливе тільки при адекватній соціальній політиці держави щодо розв'язання проблем територіальної організації соціальної сфери.

Джерела та література:

1. Людський капітал регіонів України в контексті інноваційного розвитку : монографія / В. П. Антонюк, О. І. Амоша, Л. Г. Мельцер та ін.; НАН України, Ін-т економіки пром-сті. – Донецьк, 2011. – 308 с.
2. Головінов О. М. Соціальна сфера – своєрідний тест для держави на соціальність / О. М. Головінов // Соціально-економічні аспекти промислової політики. Управление человеческими ресурсами: государство, регионы, предприятие : сб. науч. тр. : в 3 т. – Донецьк : ІЕП НАН України, 2006. – Т. 1. – С. 130-137.
3. Северное регионоведение в современной регионологии : монография / отв. ред. Ю. Ф. Лукин. – Архангельск : Высш. школа делового администрирования ИУППК ПГУ им. М.В. Ломоносова, 2005. – 449 с.
4. Волков Ю. Е. Социальные отношения и социальная среда / Ю. Е. Волков // Социологические исследования. – 2003. – № 4. – С. 34-41.
5. Ягодка А. Г. Соціальна інфраструктура і політика : навч. посіб. / А. Г. Ягодка. – К. : КНЕУ, 2000. – 212 с.
6. Осадчая Г. И. Социальная сфера общества: теория и методология социологического анализа / Г. И. Осадчая. – М. : Союз, 1996. – 209 с.
7. Волкова В. Н. Развитие определения системы / В. Н. Волкова // Системный анализ в проектировании и управлении : сб. тр. Междунар. науч.-практ. конф. – СПб. : Изд-во СПбГТУ, 2001. – С. 12-14.
8. Паламарчук М. М. Економічна і соціальна географія України з основами теорії : посіб. для викл. екон. і геогр. ф-тів вузів, наук. працівників, аспірантів / М. М. Паламарчук, О. М. Паламарчук. – К. : Знання, 1998. – 406 с.